

Un aspect al calcului lingvistic în limba română

CRISTIAN MOROIANU

Facultatea de Litere

Universitatea din București

Una dintre modalitățile importante de îmbogățire a vocabularului unei limbi este, după cum se știe, calculul lingvistic. Procedeu mixt (intern și extern) de completare și diversificare a lexicului, calculul presupune, pe de o parte, copierea structurii (și, implicit, a sensului) unor cuvinte străine și transpunerea ei în material lingvistic autohton (calc lexical de structură morfematică). Pe de altă parte, se pot „împrumuta”, de la un model extern, sensuri noi pentru cuvinte deja existente în română, moștenite sau pătrunse relativ recent (calc lexical de structură semantică). Acest tip de calc este condiționat de existența unui sens comun între cei doi termeni, fapt datorat, în general, raportării la un unic etimon. De asemenea, dacă influența externă vizează componenta morfosintactică a unui cuvânt (diateza, regimul sintactic la verbe, genul și/sau numărul la substantive), ne aflăm în prezența unui calc gramatical. În sfârșit, crearea de noi cuvinte prin trecerea de la o parte de vorbire la alta, realizată prin preluarea categoriei gramaticale a unui model extern reprezintă un calc combinat (lexico-gramatical) (Hristea, 1997).

Articolul de față evidențiază un aspect particular al îmbogățirii lexico-semantice a limbii române, respectiv crearea de dublete etimologice prin intermediul calcului lingvistic. Premisa esențială a acestei operațiuni este identitatea etimologică a unităților de limbă aflate în relație: cuvintele românești moștenite sau împrumutate preiau componente formale și/sau semantice de la modele externe cu aceeași origine. În cazul calcului de structură morfematică, este important ca fiecare dintre morfeme (rădăcină, prefixe sau sufixe) să fie transpus în română printr-un corespondent provenind dintr-un etimon unic. Calculul de structură semantică determină crearea de noi cuvinte numai dacă împrumutul de sens este completat cu modificări morfologice în interiorul aceleiași părți de vorbire. Calculul gramatical și cel lexico-gramatical presupun sui generis diferențieri formale și semantice, cu relevanță în planul vocabularului. Diversele tipuri de calc trebuie considerate la nivel diacronic, unele dintre ele contribuind și astăzi la crearea de noi unități lexicale, la diversificarea și la nuanțarea vocabularului. În etapa actuală de evoluție a limbii, multe dublete din categoriile analizate își redimensionează conținutul semantic, sunt atestate cu o deosebită frecvență în presă și prezintă interesante particularități gramaticale. Vom structura materialul lexical în două părți, după modul de proveniență a elementelor componente: moștenire și împrumut, respectiv calc lingvistic.

I. Dublete etimologice lexicale formate dintr-un component moștenit și altul (altele) calchiat(e). Copierea unor sensuri neologice, mai ales din limba franceză, a dus, pe lângă îmbogățirea semantică a multor cuvinte moștenite, și la selectarea unor morfeme diferite de plural, așadar la o diferențiere de ordin morfologic. Acest fapt a determinat, în consecință, o specializare lexicală (Avram, 1958).

I.1. Trecerea de la o parte de vorbire la alta (de regulă de la adj. la subst.) sub influența unui corespondent extern, dublată de copierea sensului modelului, reprezintă un **calc lexico-gramatical**. Prin acest tip de calc lingvistic, adj. moștenit **alb, -ă** a dobândit, sub influența fr. *blanc, blanche* (adj. și subst.), sensul de „conservator; contrarevoluționar” și valoarea gramaticală de substantiv (vezi DA, s.v.)¹; după modelul fr. *gros* (adj. și subst.), adj. moștenit **gros, -ă** face pereche omonimică cu subst. neutru **gros** „partea cea mai însemnată (a unei oștiri) adunată la un loc; majoritate” (ibid., s.v.). Un triplu calc după franceză (de tip lexico-gramatical) a influențat evoluția adj. moștenit **drept, -ă**. După fr. *droit*, s.m. (< lat. *directum*), limba română s-a îmbogățit cu un nou cuvânt, **drept, drepturi**, s.n.: „totalitatea regulilor și normelor juridice care

reglementează relațiile sociale dintr-un stat”. Alături de acesta, trebuie considerat o unitate lexicală diferită (după modelul aceluiași etimon francezesc) subst. **drept**₃, „știință sau disciplină care studiază dreptul”, individualizat prin statutul de singular tantum. În sfârșit, subst. feminin articulat **dreapta**, cu sensuri neologice (în box, la curse automobilistice, în politică etc.) este calchiat după fr. *droite*, substantivizat din forma de feminin a adj. *droit*, -e (< lat. *directus*, -a). Așadar, se poate evidenția existența în limba română a următoarelor cuvinte care, alături de **direct** (împrumutat din fr. *direct*, lat. *directus*), formează un sextet etimologic combinat (moștenit / evoluat pe cale internă / împrumutat / calchiat): **drept**, -ă, adj. (< lat. *directus*); **drept**, adv., prep. (obținute prin conversiune din adj.); **drept**, -uri, s.n. (după fr. *droit*, s.m. < lat. *directum*, substantivizat din forma de neutru singular a adj.); **drept(ul)**, s.n. (singular tantum) (după fr. *droit*, s.m. < lat. *directum* „ceea ce este drept”); **dreapta**, s.f. art. (după fr. *droite*, s.f., din *droit*, contr. *gauche*)².

De asemenea, alături de adj. participial vechi **dat**, -ă, moștenit din lat. *datus*, -a, este atestat în perioada modernă a limbii paronimul (omonimul parțial) **dată**, -e, s.f. (la pl.) „fapte stabilite (de știință), elemente care constituie punctul de plecare în cercetarea unei probleme, în luarea unei hotărâri etc.”, calc lexico-gramatical după fr. *donnée*, s.f. (Hrstea, 1997, p. 24)³. În jurul adj. **dat**₁, -ă₁ se formează, astfel, prin modalități diverse de evoluție, o numeroasă familie lexicală și etimologică, reductibilă la același etimon (lat. *datus*, -a, -um): **dat**₂, s.n. singular tantum (faptul de a da, punctul de plecare al unui raționament, soartă), **dat**₃, -uri, s.n. (boală atribuită vrăjilor), **dată**₂, s.f. singular tantum (soartă, obicei), **dată**₃, **dăți** s.f. (momentul unei întâmplări, oară), cuvinte vechi create pe cale internă (prin conversiune), în contexte specifice, din participiul (adjectival) moștenit⁴; **dată**₄, **date** s.f. (calendaristică, eveniment istoric important), împrumutat din fr. *date* (< mlat. *data littera*, *data charta*) (vezi DHLF, s.v.); **data**, s.n. (lucrurile cunoscute, date care stau la baza unui raționament, a unei cercetări etc.), împrumutat din lat. *data* (pluralul neutru al lui *datus*, -a, -um); în sfârșit, **dată**₅, **date**, s.f., calchiat după fr. *donnée* (cu folosiri specializate în matematică, statistică, psihologie, informatică etc.)⁵.

Dintre exemplele mai sus citate, este de remarcat frecvența foarte mare a s.f. **dreapta**, rezultat firesc al schimbării regimului politic din România. O cercetare făcută în câteva zile pe Internet indică, cel puțin pentru ultimul an, numeroase atestări pentru **dreapta**, confirmându-i statutul de cuvânt „la modă”. Cităm din „Evenimentul Zilei” Online: *regrupare politică de centru-dreapta* (1 mai 2003), *dreapta conservatoare* (4 mai 2003), *partid de dreapta* (21 aprilie 2003), *forțe politice de dreapta* (16 aprilie 2003), *organizații de dreapta* (13 aprilie 2003) etc. Vezi și alte exemple atestate, de asemenea, în presa actuală: *extremă-dreapta*, *dreapta naționalistă*, *mișcare de dreapta*, *concepție de dreapta*, *filozofie de dreapta*, *poziție de dreapta*, *politică de dreapta* etc. Poziția forte a acestui termen „readus în actualitate” este probată inclusiv de folosirea lui figurată, voit ambiguă. Vorbind despre relația puterii cu mass-media, Iosif Boda (EZ Online, 13 aprilie 2003) simte necesitatea unei „alarme”: „ceva ce ar trebui să-i facă pe cei din politică și pe conducătorii din presă mai atenți, mai îngrijorați, mai prudenți. Adică să tragă un pic (mai) spre dreapta”.

În ceea ce privește substantivul **dată**₅, **date**, unul dintre sensurile astăzi la modă este acela din informatică, pentru care ar trebui indicat, alături de fr. *donnée*, și engl. *data*, pl. (< lat. *data*, pl. n. al lui *datum*). Prezența etimonului englez la plural impune și în română folosirea lui ca plurale tantum, atestată ca atare în limbajul de specialitate: *baze (sau bănci) de date*, *prelucrarea datelor*, *citirea datelor de intrare (de către un program)*, *transmitere de date*, *căutare de date*, *structuri de date*, *algoritmi de sortare a datelor*, *algoritmi de compresie (comprimare) a datelor*, *codificarea și decodificarea datelor*, *interpretarea datelor (obținute din experimente)*, *pierdere de date*, *ansamblu de date*, *elaborare electronică a datelor*, *recuperare a datelor*, *tratament*,

gestiune a datelor etc. Multe dintre acestea sunt traduceri ale sintagmelor echivalente din franceză și, mai ales, din engleză, prin definiție limba de bază a informaticii.

I.2. Prin **calc lexical de structură semantică**, subst. neutru **fus, fuse** (< lat. *fusus*) a copiat sensuri noi (anat., tehn., arhit., marin., matem., biol.) după fr. *fuseau*, cu aceeași origine (din vfr. **fus* < lat. *fusus*), specializându-se, prin pl. **fusuri**, ca o unitate lexicală diferită de prima, morfologic și semantic (*fus orar, fus nuclear, fus sferic* etc.). Subst. moștenit neutru **cap₁, capete** are ca dublet neologic obținut prin același tip de calc subst. masculin **cap₂, capi** (după fr. *chef* < lat. *caput*); lui **car₁, care**, s.n. (< lat. *carrus*; cf. fr. *char* < lat. *carrus*) îi corespunde ca dublet etimologic omonimul **car₂, caruri** „piesă cilindrică mobilă la mașina de scris...”, calchiat după engl. (*typewriter*) *carriage*, fr. *chariot*. Un exemplu interesant îl constituie subst. **timp**, moștenit din lat. *tempus*. După DOOM, s.v., în limba română actuală⁶ există trei cuvinte: **timp₁, -i**, s.m. (fază a unei mișcări, a ritmului), **timp₂**, s.n. sing. tant. (formă de existență a materiei, stare a atmosferei) și **timp₃, -uri**, s.n. (interval; categorie gramaticală). Datorită modificării morfologice (de gen) și specializării semantice după modelul fr. *temps*, substantivul masculin trebuie socotit, alături de neutru moștenit, o altă unitate lexicală. Cât privește substantivul neutru abstract **timp₂**, forma de singular tantum îi probează, de asemenea, caracterul de cuvânt de sine stătător. Asemănătoare este și situația lui **sare**, s.f. (< lat. *sal, salem*), considerat în dicționarele explicative cu un pl. **săruri₁** (chim.) față de **săruri₂** s.f. plurale tantum (amoniac). Pluralul **săruri₁**, însă, apare aproape exclusiv în unități frazeologice neologice calchiate după franceză (Hristea, 1997, p. 27): *săruri minerale, alcaline, acide, biliare, naturale* etc., ceea ce este un argument pentru raportarea lui la un model francez (calc semantic după *sel*, pl. *sels*). Tot un calc neologic (după fr. *sels*⁷) este forma **săruri₂** (plurale tantum). Dacă la sensurile neologice se poate folosi fie singularul, fie pluralul (**sare, săruri₁**), în schimb **sare** cu sensul vechi, alimentar, nu se folosește decât la singular, iar cu sensul de „lichid pentru trezire din leșin” se folosește numai la plural. După părerea noastră, se poate vorbi aici chiar de un triplet etimologic: **sare₁** (singular tantum) (< lat. *sal, salis*), **sare₂, săruri₂** (cu ambele forme de număr) (după fr. *sel₂*, pl. *sels*, din *sel₁* < lat. *sal, salis*) și **săruri₃** (plurale tantum) (după pl. *sels*, sg. *sel₁*).

Alături de aspectele formale și semantice prezentate mai sus, se poate adăuga faptul că în principalele dicționare ale altor limbi romanice (franceză, italiană etc.), cele mai multe dintre cuvintele discutate sunt tratate ca unități de sine-stătătoare (e vorba, mai ales, de substantivele obținute din forme flexionare de gen ale unor adjective latinești).

În ceea ce privește posibilitatea de îmbogățire a vocabularului prin calc de structură semantică, Paula Diaconescu (1959, p. 137-138) consideră că se poate vorbi de scindarea în două omonime numai când termenul supus calcului semantic a dobândit sensuri foarte diferite de la modelul său polisemantic. După părerea autoarei, verbul **abate(re)** (< lat. *abattere*), cu sensurile curente de „a scoate ceva din direcția apucată” și „a se opri undeva din drum”, s-a scindat în două unități lexicale preluând (prin calc semantic, după fr. *abattre* < lat. *abattere*) sensul de „a doborî”, foarte diferit de sensurile verbului românesc moștenit. Dimpotrivă, Mioara Avram (1958, p. 326) consideră că „nașterea omonimiei din polisemie pe calea dezvoltării semantice este un fenomen nedemonstrat încă în limba română”. În ceea ce ne privește, socotim mai prudentă următoarea formulă: calcul semantic produce dublete etimologice numai dacă adaosul de sens (provenit, de regulă, de la un model străin cu aceeași origine) este sprijinit și completat de o modificare de ordin morfologic (forme diferite de gen și/sau număr, forme de singular, respectiv plurale tantum etc.). În cazul calcului lexico-gramatical, trecerea de la o parte de vorbire la alta (după un model extern) reprezintă, alături de împrumutul de sens, un argument suplimentar pentru calitatea de omonime a elementelor lingvistice respective.

I.3. Se poate observa că prin calc lingvistic fondul lexical moștenit din latină s-a îmbogățit și nuanțat prin noi unități omonimice și paronimice. Evoluția celor mai multe corespondente

etimologice ale termenilor vechi moșteniți a avut ca model limba franceză și reprezintă în consecință un element de modernizare romanică demn de toată atenția (la nivel lexico-semantic și lexico-gramatical).

II. Dublete etimologice lexicale provenite prin împrumut și calc lingvistic.

Următoarea categorie de dublete care interesează subiectul de față este alcătuită dintr-un element împrumutat și altul calchiat. Tipurile de calc pe care ne-am bazat în analiza noastră sunt: **a) calcul lexical de structură morfematică**⁸; **b) calcul gramatical**; **c) calcul lexico-gramatical**.

II.1. În prima categorie (**calcul lexical de structură morfematică**) se încadrează următoarele exemple:

1. **angular**, -ă, adj. Din fr. *angulaire*, lat. *angularis*. / **unghiular**, -ă, adj. Din *unghi* (după fr. *angulaire*, cf. lat. *angularis*).
2. **destructor**, -toare, adj., subst. Din fr. *destructeur*, -trice, adj., subst. / **distrugător**, -toare, adj., s.n. *Distruge* + *ător* (după fr. *destructeur*, -trice).
3. **extinctor**, adj., s.n. Din fr. *extincteur*, lat. *extinctor*, -oris. / **stingător**, s.n. *Stinge* + *ător* (după fr. *extincteur*).
4. **hipnotizor**, -zoare, s.m., adj. Din fr. *hypnotiseur*, adj. și subst. / **hipnotizator**, s.m., adj. *Hipnotiza* + *tor* (după fr. *hypnotiseur*).
5. **homicid**, -ă, adj., s.m. și f., s.n. Din fr. *homicide*. / **omucid**, s.m., s.n. *Om* + *ucide* (după fr. *homicide*) (DLR).
6. **magnanim**, -ă, adj. (Livr.) Din fr. *magnanime*. Cf. lat. *magnanimus* (DLR) / **marinim**, -ă, adj. (Înv.) „mărinimos”. *Mare* + *inimă* (după lat. *magnanimus*, fr. *magnanime*) (DLR).
7. **presentiment**, s.n. Din fr. *pressentiment*. / **presimțământ**, s.n. (Înv.) „presimțire”. *Presimți* + *ământ* (după fr. *pressentiment*).
8. **prezident**, s.m. Din fr. *président*, lat. *praesidens*, -ntis (DEX₂); din fr. *président* (NDN); din lat. *praesidens*, -ntis, germ. *Präsident*, fr. *président* (DLR) / **președinte**, s.m. Din fr. *président*, lat. *praesidens*, -ntis (DEX₂); după fr. *président*, lat. *praesidens*, -ntis (NDN); din fr. *président*, lat. *praesidens*, -ntis (după *ședea*) (DLR)⁹.
9. **prezidență**, s.f. (Înv.) „președinție”. Din fr. *présidence*. / **președință**, s.f. (Înv.) „președinție”. *Președea* + *-ință* (după fr. *présidence*) (DLR).
10. **resentiment**, s.n. Din fr. *ressentiment*. / **resimțământ**, s.n. (Rar) „resentiment”. *Resimți* + *ământ* (după fr. *ressentiment*) (DEX₂); din fr. *ressentiment* (adaptat după *simțământ*) (DLR).
11. **rescript**, s.n. Din lat. *rescriptum*, germ. *Reskript*. / **rescris**, s.n. (Înv., rar) „rescript”. *Re* + *scris*. Cf. lat. *rescriptum* (DLR).
12. **resigna**, vb. Din fr. *résigner*, lat. *resignare* (NDN)¹⁰ / **resemna**, vb. Din fr. *résigner* (după *semna*) (DEX₂, DLR); după fr. *résigner* (NDN).
13. **rezidență**, s.f. Din it. *residenza*, fr. *résidence*, germ. *Residenz* (DEX₂); din fr. *résidence*, germ. *Residenz* (NDN); din lat. *residentia*, germ. *Residenz*, fr. *résidence*. Cf. rus. *резиденция* (DLR); din lat. *residentia*, it. *residenza*, germ. *Residenz*, fr. *résidence* (TRDW). / **reședință**, s.f. Din fr. *résidence* (după *ședință*) (DEX₂); după fr. *résidence* (NDN); din fr. *résidence*, lat. *residentia* (după *ședință*) (DLR).
14. **sediment**, s.n. Din fr. *sediment*, lat. *sedimentum*. / **șezământ**, s.n. (Rar, înv.) „sediment”. De la *ședea*, după lat. *sedimentum*, fr. *sediment* (DLR).
15. **signalment**, s.n. Din fr. *signalment*. / **semnalment**, s.n. Din fr. *signalment* (după *semnal*) (DEX₂); după fr. *signalement* (NDN)¹¹.
16. **sentiment**, s.n. Din fr. *sentiment* (DEX₂); din fr. *sentiment*, it. *sentimento* (NDN, TRDW); din fr. *sentiment*, lat. *sentimentum* (DLR). / **simțământ**, s.n. *Simți* + *ământ* (după fr. *sentiment*).

17. **trianglu**, s.n. Din fr. *triangle* (DEX₂); din fr. *triangle*, lat. *triangulum* (NDN); din fr. *triangle*, it. *triangolo*, lat. *triangulum* (DLR)¹² / **triunghi**, s.n. *Tri* + *unghi* (după fr. *triangle*, DEX₂, NDN); din lat. *triangulum*, fr. *triangle*, it. *triangolo* (după *unghi*, DLR).
18. **triangular, -ă**, adj. (Înv.) „triunghiular”. Din fr. *triangulaire* (DLR); din fr. *triangulaire*, lat. *triangularis* (NDN). / **triunghiular, -ă**, adj., s.n.. Din *triunghi* (după lat. *triangularis*) (DEX₂); din lat. *triangularis*, fr. *triangulaire*, it. *triangolare* (după *triunghi*) (DLR); după fr. *triangulaire* (NDN).

II.1.1. Prin calc lexical de structură morfematică se obțin, după cum se poate vedea, „*sinonime etimologice*”, cel puțin pentru sensurile principale. Calitatea lor de cuvinte de sine stătătoare poate fi argumentată, din punct de vedere etimologic, în primul rând prin modalitățile diferite de pătrundere (împrumut și calc lingvistic). În al doilea rând, unele dintre aceste dublete se folosesc astăzi cu o frecvență aproximativ egală: *extinct* și *stingător*, *homicid* și *omucid*, *sentiment* și *simțământ* etc. Alte exemple demonstrează o specializare semantică probată de folosirea lor în contexte specifice: (*element*) *destructor*, s.m., adj. („distructiv”) și *distrugător*, s.n. (exclusiv „navă de război”)¹³ etc. Menținerea în uz a unora dintre ele și considerarea lor ca unități lexicale diferite se confirmă și prin faptul că apar ca elemente analizabile ale unor cuvinte uzuale în etapa actuală a limbii: *prezidențial* (cf. *prezident*) este singurul „derivat” adjectival pentru ambele substantive (*prezident* și *președinte*), deși *președinte* este astăzi termenul curent; la fel, *rezidențial* (cf. *rezident* și *rezidență*) nu are un corespondent sinonimic de la *reședință*, deși ultimul se află încă în alternanță parțială cu *rezidență*. În legătură cu acest ultim dublet, sunt necesare câteva precizări referitoare la statutul lor actual de „sinonime”. În DLR, s.v. *rezidență* este trecut un singur sens: „reședință”. Aceeași indicație apare și în DEX₂, s.v. („reședință, sediu, domiciliu”). Mai aproape de realitatea sincronă este NDN, unde găsim două sensuri: „reședință” și „drept și stare a cuiva care se stabilește într-o țară străină în calitate de rezident (I, 2)”. Ca urmare a noii situații existente pe piața muncii, cel de-al doilea sens („stare legală mai mult sau mai puțin stabilă într-un alt stat”) a trecut astăzi pe primul plan, fapt confirmat de sutele de atestări din presa contemporană: *condiții legate de rezidență* (28 septembrie 2000, EZ Online); *permis de rezidență* (18 august 2000, EZ Online), *rezidență temporară* (8 iulie 2000, EZ Online), *viză de rezidență* (24 septembrie 2002, EZ Online); *a acorda rezidența* (17 mai 2003, „Ziua”), *a primi (...) rezidența* (10 mai 2003, „Ziua”), *drept de rezidență* (1 mai 2003, „Ziua”) etc. Vezi și alte numeroase atestări ale unor contexte devenite fixe: *rezidență definitivă / temporară*, *a cere rezidență*, *schimbare de rezidență*, *certificat de rezidență* etc. Din perspectiva unei asemenea situații, se poate spune că astăzi relația de sinonimie dintre *rezidență* și *reședință* este sensibil atenuată termenul împrumutat (și puternic revenit în actualitate) depărtându-se ca sens de corespondentul său calchiat.

Câteva dintre exemplele prezentate sub **II.1.** au un aspect învechit și tind să devină izolate în lexicul contemporan: *marinim*, *presimțământ*, *prezidență/ președință*, *resimțământ*, *resigna*, *signal*¹⁴. Uneori, calculul este total (*distrugător* vs. *destructor*, *stingător* vs. *extinct*, *șezământ* vs. *sediment*, *simțământ* vs. *sentiment* etc.), alteori parțial (*omucid* vs. *homicid*, *semnalment* vs. *signalment*, *triunghi* vs. *trianglu* etc.).

II.1.2. Există și situații când calculul de structură morfematică se realizează printr-o simplă „românizare” a modelelor franceze și, mai rar, italiene sau latine savante (Hristea, 1960, p. 249-250): *presimțământ* (modelare, cu păstrarea prefixului, a fr. *pressentiment*), *resimțământ* (creat similar după fr. *ressentiment*), *simțământ* (care copiază modelul derivativ al fr. *sentiment* și al it. *sentimento*), *șezământ* (creat din *ședea*, după lat. *sedimentum*, fr. *sediment*) etc. Forma *președinte* (ca și *diriginte*) reprezintă impunerea, la nivelul limbii literare, a variantei sufixale recomandate de analogiști *-inte*, paralel cu cea etimologică împrumutată *-ent*. Perechea de sufixe *-inte* / *-ință* s-a menținut la cuvintele noi în două situații: a) când sunt atașate unor teme vechi (vezi *președinte*, după *ședea*) și b) când, indiferent de vechimea temei, se manifestă o diferență semantică față de

corespondentele în
-ent/-ență (vezi *diriginte* și *dirigent*, *consecință* și *consecvență*, *dependință* și *dependență*)
(Ciompec, 1962, p. 139).

II.2. Calcul gramatical propriu-zis (din perspectiva finalității în planul vocabularului, de fapt un calc lexico-gramatical sui-generis) este exemplificabil prin dublete substantivale din aceeași arie semantică: *baschet*₁ (joc), s.n. Din fr. *basket*, s.m. (DEX₂); din engl., fr. *basket* (NDN) și *bascheți* (încălțăminte), s.m. pl. (sg. *baschet*₂)¹⁵. Din *baschet*₁ (*ghete de baschet*₁, prin elipsă). Cf. fr. *basket*, s.m. sau f. pl.¹⁶; *tenis*₁ (joc), s.n. Din engl., fr. *tennis*, s.m. și *teniși* (încălțăminte), s.m. pl. (sg. *tenis*₂). Din *tenis*₁ (*ghete de tenis*₁, prin elipsă). Cf. engl., fr. *tennis*, s.m. pl. (din *sandales*, *chaussures de tennis*) etc. Deși nici unul dintre cele două dublete nu este considerat ca atare de către dicționarele românești, diferența semantică, specializarea morfologică (de gen și număr) și, nu în ultimul rând, etimologia mixtă (internă și externă) sunt argumente care, după convingerea noastră, probează existența unor cuvinte diferite, omonime parțiale (sau un tip special de paronime) etimologice. Folosirea lor în presa actuală evidențiază o interesantă trăsătură semantică. Dacă în perioada de dinainte de 1990 *teniși* și *bascheți* aveau semnificația de „încălțăminte sportivă” (fiind, în realitate, singurii accesibili), astăzi ei sunt semnalati de presă mai degrabă cu o conotație depreciativă („pantofi de sport ieftini și fără pretenții”). Iată câteva contexte extrase de pe Internet: „Mâncam pâine și mă umflam cu apă, pentru ca apoi să-mi pun teneșii Drăgășani în picioare și să mă duc la antrenament” („Gazeta Sporturilor”, 30 mai 2002); „toată vara a jucat în teneși și aceștia i-au făcut bășici” („Gazeta Sporturilor”, 20 septembrie 2002); „nu poți să faci performanță cu copiii care pleacă la 5 dimineața de acasă cu mâncarea în sacoșă, cu teniși și șort cumpărați de părinți” („Gazeta Sporturilor”, 5 septembrie 2002); „la Juventus – Real Madrid s-a uitat restul planetei, inclusiv popoarele care nu au venituri pentru a încălța teniși pe maidane” (EZ Online, 16 mai 2003); „(...) un țigănuș murdar, încălțat cu teniși murați și plini de noroi (...)” (EZ Online, 16 februarie 1998); „o femeie de 72 de ani, cu haine negre și teniși uzați (...)” (EZ Online, 18 iunie 2002); „De la teniși la carne vie” (titlu din EZ Online, 27 noiembrie 1999) etc.; „Lobonț a venit la Casa Fotbalului îmbrăcat în costum și încălțat cu o pereche de pantofi gen bascheți, dintr-un material de blugi” („ProSport”, 25 martie 2003); „(...) ea, micuța corupție, va fi decimată iar ea, marea corupție, va avea dureri la bascheți” (EZ Online, 27 septembrie 2002) etc. Așadar, de la sensul inițial de „pantofi de tenis”, respectiv de „baschet”, cei doi termeni au ajuns să denumească, prin generalizare, „orice pantofi de sport” pentru ca astăzi să devină surse de meditație amară asupra unui trecut nu foarte îndepărtat.

II.3. În categoria calculului lexico-gramatical se încadrează următoarele dublete¹⁷:

1. **compus**, -ă, adj. Din part. vb. *compune*. / **compus**, -e (Lingv.), s.n., **compus**, -și (Chim., matem., biol.) s.m. Din part. adjectivizat al vb. *compune*, după fr. *composé*.
2. **conținut**, -ă, adj. Din part. vb. *conține* (din fr. *contenir*, lat. *continere*, după *ține*). / **conținut**, -uri, s.n. Din part. vb. *conține*, după fr. *contenu* (< *contenir*) (DA, s.v. *conține*)
3. **coordonat**, -ă, adj. Din part. vb. *coordona* (din fr. *coordoner*) / **coordonată**, -e, (Matem., geogr., astron.) s.f. Din part. adjectivizat al vb. *coordona*, după fr. *coordonée* (< *coordoner*)(DA, s.v. *coordona*).
4. **deținut**, -ă, adj. Din part. vb. *deține* (din fr. *détenir*, după *ține*). / **deținut**, -ă, s.m. și f. Din part. adjectivizat al vb. *deține*, după fr. *détenu* (< *détenir*) (CADE, s.v.).
5. **ilustrat**, -ă, adj. Din part. vb. *ilustra* (din fr. *illustrer*, lat. *illustrare*). / **ilustrată**, -e, s.f. Din part. adjectivizat al vb. *ilustra*, după fr. *illustré*, -ée, adj. și s.m. (< *illustrer*) (DEX₂, s.v.).
6. **ovin**, -ă, adj. Din fr. *ovin*, -ine, adj. / **ovine**, s.f. pl. După fr. *ovinés*, s.m. pl.
7. **parazit**, -ă, adj., s.m. Din lat. *parasitus*, -a, germ. *Parasit*, fr. *parasite*, adj. / **paraziți** (Teh.), s.m. pl. După germ. *Parasit*, fr. *parasites*, s.m. pl.

8. **parvenit, -ă**, adj. Din part. vb. *parveni* (din fr. *parvenir*). / **parvenit, -ă**, s.m. și f. Din part. adjectivizat al vb. *parveni*, după fr. *parvenu* (< *parvenir*).
9. **porcin, -ă**, adj. Din lat. *porcinus, -a*, fr. *porcin, -e*, adj. (DEX₂); *porc* + *in*. Cf. lat. *porcinus, -a*, fr. *porcin* (DLR). / **porcine**, s.f. pl. (sg. **porcină**). După fr. *porcins*, s.m. pl.
10. **textil, -ă**, adj. Din fr. *textile*, lat. *textilis*. / **textile**, s.f. pl. După fr. *textiles*, s.m. pl.
11. **tricolor, -ă**, adj., **tricolor, -uri**, s.n. Din fr. *tricolore*, adj., s.m., lat. *tricolor, -oris*. / **tricolori** (Sport) s.m.pl. După fr. *les Tricolores*, s.m. pl.
12. **vertebrat, -ă**, adj. Din fr. *vertébré*, adj., lat. *vertebratus*, it. *vertebrato*. / **vertebrate**, s.n. pl. (sg. **vertebrat**). După fr. *les vertébrés*, s.m. pl.

II.3.1. Se pot observa, la această ultimă subdiviziune, două categorii de exemple, ambele alcătuite din *omonime lexicale parțiale etimologice*. Prima categorie cuprinde dublete care au un component adjectival (provenit prin conversiune din participiul unui verb împrumutat) și altul substantival, obținut prin preluarea valorii gramaticale și a sensului unui corespondent extern (aceiași, în ultimă instanță, cu etimonul primului): *compus*₁, adj. și *compus*₂, s.m., s.n., *conținut*₁, adj. și *conținut*₂, s.n., *coordonat, -ă*₁, adj. și *coordonată*₂, s.f., *deținut*₁, *-ă*₁, adj. și *deținut*₂, *-ă*₂, s.m. și f., *ilustrat, -ă*₁, adj. și *ilustrată*₂, s.f., *parvenit*₁, *-ă*₁, adj. și *parvenit*₂, *-ă*₂, s.m. și f. A doua este formată din adjective propriu-zise împrumutate care s-au transformat în substantive prin copierea particularităților morfosintactice și a sensurilor unui model extern (ultimul diferențiat contextual din etimonul adjectival comun în limba de origine): *ovin, -ă*, adj. și *ovine*, s.f. pl. (sg. *ovină*), *parazit, -ă*, adj., s.m. și *paraziți*, s.m. pl., *porcin, -ă*, adj. și *porcine*, s.f. pl. (sg. *porcină*), *textil, -ă*, adj. și *textile*, s.f. pl., *tricolor, -ă*, adj., *tricolor*, s.n. și *tricolori*, s.m. pl., *vertebrat, -ă*, adj. și *vertebrate*, s.n. pl.

II.3.2. Argumente în favoarea considerării acestor exemple ca fiind unități lexicale de sine stătătoare sunt următoarele: a) au apărut în limbă prin diverse procedee (conversiune și împrumut, pe de o parte, calc lexico-gramatical, pe de altă parte); b) aparțin, prin însuși procedul lor de formare, unor clase morfologice diferite; c) se folosesc în contexte particulare, cu sensuri net specializate; d) ca părți de vorbire de sine stătătoare, au un comportament morfosintactic specific. De altfel, însăși denumirea dată acestui tip combinat de calc lingvistic arată, implicit, considerarea lui ca o modalitate de îmbogățire a vocabularului prin intermediul unor modificări gramaticale.

III. În urma analizei de mai sus, se poate afirma faptul că prin intermediul calculului lingvistic o serie întregă de cuvinte (moștenite sau împrumutate) și-a diversificat și modernizat conținutul semantic după modele preluate mai ales din franceză și engleză. Se constată, de asemenea, ca urmare firească a schimbărilor petrecute în viața socio-politică românească, revenirea în actualitate a unor termeni simultan cu căderea în dizgrație a altora, impunerea de restricții gramaticale (determinată etimologic), modificarea echilibrului semantic al cuvintelor etc. În măsura în care actualizarea sensurilor se realizează simultan cu schimbări de ordin gramatical (tregeri de la o parte de vorbire la alta, specializări ale categoriilor gramaticale etc.), asistăm la crearea de sinonime și omonime parțiale (paronime) etimologice. Asemenea evoluții formale și semantice prin intermediul unui corespondent extern (cu aceeași etimologie indirectă) trebuie considerate, inclusiv din punct de vedere lexicografic, modalități indiscutabile de îmbogățire, clarificare, modernizare și sistematizare a vocabularului limbii române actuale.

NOTE:

¹ În limba română, alături de adj. moștenit și de subst. calchiat, au aceeași origine îndepărtată **albă, -e**, s.f. (din prov. *alba*, cf. lat. *alba* „zori”, vezi NDN, s.v.) și **album, -e**, s.n. (din fr. *album*, lat. *album* „tablou alb”).

² În DHLF, s.v., apar trei unități lexicale: 1. *droit₁, -te*, adj. (< lat. *directus*). 2. *droit₂, -te*, adj. și subst. (din *droit₁*). 3. *droit₃*, s.m. (< lat. *directum*, neutru substantivizat din adj. *directus*, -a, -um).

³ Autorul mai include, în seria exemplurilor de calc lexico-gramatical, substantivele *ținută* (după fr. *tenue* < **tenir** < lat. pop. **tenire*, clas. *tenere*), alături de adj. part. *ținut*, -ă (vezi a *ține* < lat. *tenere*) și *eu*, art. *eul* (după fr. *le moi*, eventual după germ. *das Ich*), alături de pron. moștenit *eu* considerând, pe bună dreptate, „că ne aflăm în fața unui caz cu totul special de omonimie” (p. 25).

⁴ Numai în TRDW, s.v., *dată₃, dăți* este considerat moștenit direct din lat. *data*.

⁵ În DEX₂, s.v., sensurile calchiate ale lui *dată₅*, pl. *date* apar trecute unele sub *dat₁*, -ă, -ți, -te, adj., s.f. („fapte stabilite de știință...”), altele sub *dată₄*, *date*, s.f. („fiecare dintre numerele, măsurile, relațiile etc. care servesc pentru rezolvarea unei probleme...”). O asemenea apreciere este eronată cel puțin din perspectivă semantică: sensurile prezentate (ca și valoarea de s.f.) se datoresc calculului după fr. *donnée*, nicidecum unei simple evoluții interne a participiului sau, mai grav, unui împrumut din franceză. Aceste omonime etimologice sunt corect tratate lexicografic și lexicologic în CADE, s.v.: *dată₄, dăți*, s.f. (vezi *dat*); *dată₅*, s.f. „lucru cunoscut care servește ca punct de plecare la un raționament, la dezlegarea unei probleme, noțiune fundamentală” (*dat*, creat după fr. *donnée*); *dată₄, date*, s.f. „timpul precis când s-a făcut sau urmează să se facă un lucru” (fr. *date*). În TRDW, s.v. *dată₄, date*, s.f., se indică, pentru sensul temporal, fr. *date* iar pentru cel de „informații”, fr. *donnée*. Idem, în CDER, s.v.

⁶ În trecut, cele mai multe valori ale lui *timp* oscilau între neutru și masculin, vezi DLR, s.v. Astăzi, variantele flexionare de gen s-au specializat semantic, devenind cuvinte diferite.

⁷ Vezi LEXIS, s.v.: N.m. pl. „Sels volatils que l'on fait respirer à une personne évanouie pour la faire revenir à elle (il s'agit de sels d'ammonium)”.

⁸ În ceea ce privește *calculul lexical de structură semantică*, prin el se pot crea cuvinte diferite numai dacă adăugarea unui nou sens este dublată de modificări de ordin morfologic (în interiorul aceleiași părți de vorbire). Spre exemplu, *ceai₁*, s.m. „arbust” (din rus. *чай*) și *ceai₂*, s.n. (din *ceai₁*, s.m., după fr. *thé*); *subiect₁*, s.n. (din lat. *subjectum*; cf. fr. *sujet₃*, s.m. < lat. *subjectum*) și *subiect₂*, s.m. (din *subiect₁*, s.n.; cf. fr. *sujet₄*, s.m. < *sujet₃*). Pentru ultimul exemplu, vezi LEXIS, s.v.

⁹ În CADE, s.v. *prezident*, apare precizarea: (incorect) *președinte*, s.m. [fr.] În TRDW, s.v. *președinte*, s.m. Var. înv. *prezident*. Et.: n.lat. *praesidens*, fr. *président* (vezi a *ședea*). Idem, CDER, s.v.

¹⁰ În DEX₂, TRDW, CDER și în DLR, s.v., *resigna* este considerat ca variantă a lui *resemna*. În CADE nu apare forma *resigna*.

¹¹ În DLR, s.v. *semnalment*, s.n. Și (astăzi rar) *signalment*. Din fr. *signalment* (după *semm*). Idem, în CADE, s.v.

¹² Ibidem, s.v., pentru *trianglu* (var. *triangul*) apar două sensuri: 1. „triunghi”. 2. „instrument de muzică, întrebuițat în orchestră”, ceea ce îi confirmă calitatea de cuvânt aparte; vezi și CADE, s.v. În TRDW, *trianglu* este trecut la variante (alături de *treiunghi*).

¹³ În acest caz se observă și o specializare lexico-morfologică (adj. / subst., s.m. / s.n.).

¹⁴ Multe dintre aceste exemple sunt trecute în dicționare ca variante învechite.

¹⁵ Substantivul masculin se diferențiază de omonimul său neutru inclusiv printr-o tendință de accentuare oxitonă: *basché_t*, *basché_{ți}*.

¹⁶ În LEXIS, s.v., sunt trecute două cuvinte, fiecare corespunzător ca sens celor din română.

¹⁷ Aceste dublete (adj. și subst.) sunt trecute de regulă în dicționare sub un singur cuvânt-titlu, fără nici o specificare legată de existența (evidentă) a unui model extern. Puținele situații în care aceasta apare au fost indicate la etimologie.

Bibliografie și abrevieri:

1. Avram (1958): Mioara Avram, *Mijloace morfologice de diferențiere lexicală în limba română*, în SCL, IX, nr. 3, Editura Academiei, București, p. 315-332.
2. CADE: I.A. Candrea, *Dicționarul enciclopedic ilustrat „Cartea Românească”*. Partea I. *Dicționarul limbii române din trecut și de astăzi*, Editura „Cartea Românească”, S.A., București, 1931.
3. CDER: Alexandru Ciorănescu, *Dicționarul etimologic al limbii române*. Ediție îngrijită de Tudora Sandru Mehedinti și Magdalena Popescu Marin, Editura Saeculum, I.O., București, 2001. Prima ediție, *Diccionario Etimologico Rumano*. Biblioteca Filologica, Universidad de la Laguna, Tenerife, 1958-1966.

4. Ciompec (1962): Georgeta Ciompec, *Variantele sufixelor -ant/-ent, -anță/-ență din limba română*, în SMFC, vol. al III-lea, Editura Academiei, București, p. 129-141.
5. DA / DLR: *Dicționarul limbii române* (Seria veche, DA, redactor responsabil Sextil Pușcariu, București, 1913–1948; seria nouă, DLR, coordonatori: Iorgu Iordan, Alexandru Graur, Ion Coteanu, 1965-2001).
6. DEX₂: *Dicționarul explicativ al limbii române*. Coordonatori: Ion Coteanu, Luiza Seche, Mircea Seche. Ediția a II-a, Univers Enciclopedic, București, 1996.
7. DHLF: *Dictionnaire historique de la langue française*. Sous la direction de Alain Rey. Ediția a II-a, 2 vol., Le Robert, Paris, 1995. Prima ediție, 1992.
8. Diaconescu (1959): Paula Diaconescu, *Omonimia și polisemia*, în PLG, vol. I, Editura Academiei, București, p. 133-153.
9. DOOM: *Dicționarul ortografic, ortoepic și morfologic al limbii române*. Redactor responsabil: Mioara Avram, Editura Academiei, București, 1982.
10. Hristea (1960): Theodor Hristea, *Probleme de etimologie în „Dicționarul limbii române moderne”*, în SCL, XI, nr. 2, Editura Academiei, București, p. 235-257.
11. Hristea (1997): Theodor Hristea, *Tipuri de calc în limba română*, în LL, XLII, vol. III – IV, Editura Academiei, București, p. 10-29.
12. LEXIS: *Dictionnaire de la langue française*. Coordonator: Jean Dubois, Larousse, Paris, 1994.
13. NDN: Florin Marcu, *Noul dicționar de neologisme*, Editura Academiei Române, București, 1997.
14. PLG: *Probleme de lingvistică generală*, vol. I, Editura Academiei, București, 1959.
15. SMFC: *Studii și materiale privitoare la formarea cuvintelor în limba română*, vol. al III-lea. Redactor responsabil Al. Graur, Editura Academiei, București, 1962.
16. TRDW: Hariton Tiktin, *Rumänisch – deutsches Wörterbuch*. Ediția a II-a, îngrijită de Paul Miron. Wiesbaden, Otto Harrassowitz. Band I (A – C), 1986; Band II (D – O), 1988; Band III (P – Z), 1989.

UN ASPECT DU CALQUE LINGUISTIQUE EN ROUMAIN

Résumé

Dans le présent article nous avons analysé les doublets étymologiques obtenus par l'héritage / l'emprunt lexical, d'un côté, et par le calque linguistique, de l'autre. Les changements formels et sémantiques d'après un modèle étranger (spécialement français et anglais) ont donné naissance, en roumain, à la synonymie étymologique (par le calque lexical de structure morphématique) et à l'homonymie partielle étymologique (par le calque sémantique, grammatical e lexico-grammatical). En même temps, nous avons insisté sur quelques résultats linguistiques produits par l'évolution socio-politique roumaine contemporaine.